

ARCHAEOLOGIA BELGICA

112

G. V. LUX

Oudheidkundig onderzoek
van de Sint-Petruskerk te
Wintershoven

Overdruk uit LIMBURG XLVIII, 1969, blz. 145-183

BRUSSEL

1969

ARCHAEOLOGIA BELGICA

DE D. H. BOSSCH

Studien en verhanden uitgegeven door de
Nederlandsche Dierwetenschappelijke
Vereniging

oudheidkundig onderzoek

van de sint-petruskerk te wintershoven

Oudheidkundig onderzoek
van de sint-petruskerk te
Wintershoven

Utrecht in Limburg XLVIII, 1907, 12, 1-10

BRUSSEL

1907/1908/1909

BIBLIOTHEEK
K.C.M.L.

BIBLIOTHEQUE
C.R.M.S.

AE05296

ARCHAEOLOGIA BELGICA

Dir. Dr. H. ROOSENS

Studies en verslagen uitgegeven door de
Nationale Dienst voor Opgravingen,
Jubelpark 1,
Brussel 4

Etudes et rapports édités par le
Service national des Fouilles,
1, parc du Cinquantenaire,
Bruxelles 4

D/1969/0405/26

ARCHAEOLOGIA BELGICA

112

G. V. LUX

Oudheidkundig onderzoek
van de Sint-Petruskerk te
Wintershoven

Overdruk uit LIMBURG XLVIII, 1969, blz. 145-183

BRUSSEL

1969

BIBLIOTHEEK
K.C.M.L.

BIBLIOTHEQUE
C.R.M.S.

ARCHAEOLOGIA BELGICA

ANNO 1882 N. 12

Deel 12

GL. VAN DER DONCK

Oudheidkundig onderzoek
van de Sint-Petruskerk te
Wintershoven

Overheer van LINDBURG XLVIII, 1882, p. 142-183

— Drukkerij-Uitgeverij JO VAN DER DONCK — MAASEIK —

BIBLIOTHEQUE
C.R.M.S.

BIBLIOTHEEK
K.C.M.L.

INLEIDING

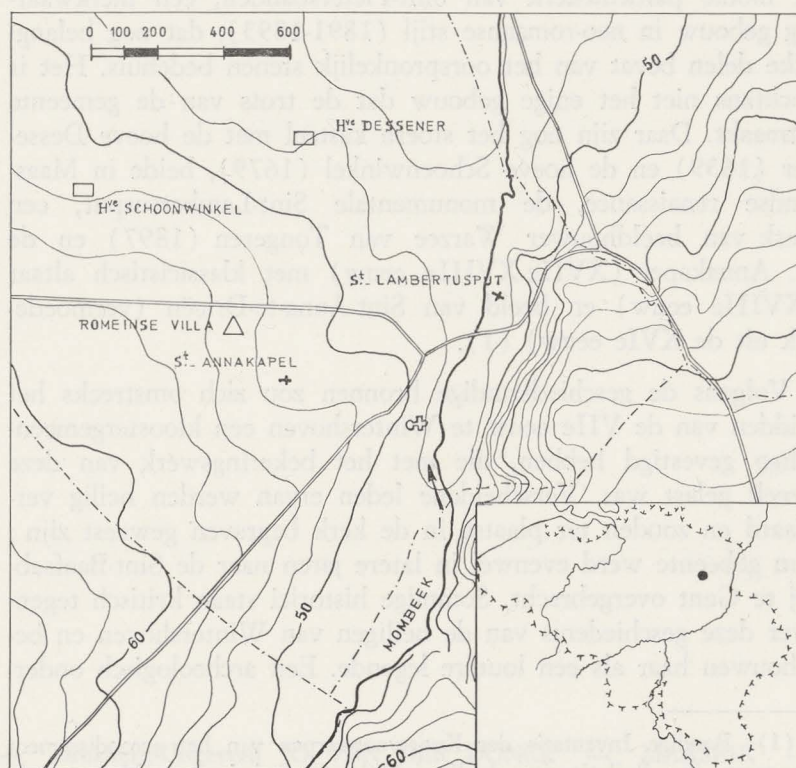
Wintershoven is een kleine Limburgse gemeente die zowat halverwege de staatsbaan Tongeren-Hasselt gelegen is. De Herk, een bijrivier van de Demer die ter plaatse de Mombeek wordt geheten, vloeit er door een frisgroen landschap en geeft aan het dorp zijn eigen karakter (afb. 1). In haar dichte nabijheid ligt de mooie parochiekerk van Sint-Pietersbanden, een merkwaardig gebouw in neo-romaanse stijl (1891-1893), dat nog belangrijke delen bevat van het oorspronkelijk stenen bedehuis. Het is nochtans niet het enige gebouw dat de trots van de gemeente uitmaakt. Daar zijn nog het stoere kasteel met de hoeve Dessenner (1639) en de hoeve Schoenwinkel (1679), beide in Maaslandse renaissance, de monumentale Sint-Lambertusput, een werk van beeldhouwer Warzee van Tongeren (1897) en de H. Annakapel (XVIIe-XVIIIe eeuw) met klassicistisch altaar (XVIIIe eeuw) en beeld van Sint-Anna-te-Drieën (vermoedelijk uit de XVIe eeuw) (1).

Volgens de geschiedkundige bronnen zou zich omstreeks het midden van de VIIe eeuw te Wintershoven een kloostergemeenschap gevestigd hebben, die met het bekeringswerk van deze streek gelast was. Verscheidene leden ervan werden heilig verklaard en zouden ter plaatse in de kerk begraven geweest zijn; hun gebeente werd evenwel in latere jaren naar de Sint-Baafsabdij te Gent overgebracht. Sommige historici staan kritisch tegenover deze geschiedenis van de heiligen van Wintershoven en beschouwen haar als een loutere legende. Een archeologisch onder-

(1) Bondige Inventaris der Kunstvoorwerpen van het arrondissement Tongeren, in: Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, XI, 1960, pp. 304-306.

zoek zou hier bevestiging kunnen brengen van hetgeen men uit historische bronnen over deze heiligen weet en zou tevens bijdragen tot een betere kennis van het bedehuis zelf. Welnu, de Nationale Dienst voor Opgravingen kreeg hiertoe de gelegenheid, toen in de maand augustus 1967 de bestaande centrale verwarming diende vernieuwd en uitgebreid te worden. We danken de Zeereerwaarde Heer Pastoor M. Sikivie, de voorzitter en de leden van de kerkfabriek van Wintershoven en de bevoegde provinciale overheid, inzonderheid ir. J. Draye, die dit onderzoek mogelijk maakten.

Alvorens het resultaat hiervan mede te delen, achten wij het nodig vooraf de historische gegevens alsook de iconografische documenten aan te halen, die op de parochie en haar kerk be-

Afb. 1 — Situatiekaart.

trekking hebben. Aldus krijgen we voor onze studie de volgende indeling :

- I De heiligen van Wintershoven.
- II Geschiedkundige gevens over parochie en kerk.
- III Iconografie.
- IV Het archeologisch onderzoek.
- V Bouwgeschiedenis van de kerk met achteraf een algemeen besluit.

I. DE HEILIGEN VAN WINTERSHOVEN (2)

De gehele geschiedenis van die heiligen is rond één hoofdpersoon geconcentreerd, nl. de H. Landoaldus, *archipresbyter*, die door Rome aan de H. Amandus, bisschop van Tongeren-Maastricht (647-650), zou zijn toevertrouwd om hem bij de geloofsverkundiging in dit gewest behulpzaam te zijn. Bij zijn aankomst te Wintershoven zou Landoald vergezeld geweest zijn van zijn aartsdiaken Amantius, van Adrianus, Julianus en zes andere heilige mannen, waarvan de namen in vergetelheid geraakten. Samen vestigden zij zich op een domein dat wellicht de H. Bavo zou toebehoord hebben en dat door deze of zijn dochter Adeltrudis later aan de Sint-Baafsabdij te Gent geschonken werd. Bij voornoemd gezelschap voegden zich achteraf nog Vinciana, de zuster van Landoald, en Adeltrudis. Ook Landrada (2bis), de

(2) Over deze heiligen werd reeds veelvuldig geschreven. We citeren hier de voornaamste publicaties :

L. DE HEERS, *De Levens der Heiligen van Wintershoven*, Maastricht, 1712 (2e druk);

A. PAQUAY, *De Heiligen van Wintershoven*, Tongeren, 1897 ;

J. PAQUAY, *Wintershoven - Geschiedkundige schets*, in : *Verzamelde Opstellen*, VIII, Hasselt, 1932, pp. 40-71 ;

J. VAN BRABANT, *Wintershoven*, Antwerpen, 1966 ;

L. VAN DER ESSEN, *Etude critique et littéraire sur les Vitae des Saints mérovingiens de l'ancienne Belgique*, Louvain, 1907, pp. 357-368 ;

L. VOET., *De brief van abt Othelbold aan gravin Otgiva, over relikwieën en het domein van Sint-Baafs te Gent (1019-1030)*, Brussel, 1949.

(2bis) Voor Landrada en haar familieverbanden, zie E. EWIG, *Beobachtungen zur Entwicklung der fränkischen Reichskirche unter Chrodegang von Metz*, in : *Frühmittelalterliche Studien*, 2, 1968, pp. 67 & 68. Wij komen hierop in een volgende publicatie terug.

stichteress van het klooster te Munsterbilzen, en Lambertus, de latere bisschop van Luik (ca. 675-ca.701), zouden hier gedurende enige tijd vertoefd hebben.

Na zijn afsterven zou Landoald, evenals zijn medewerkers, in de kerk van Wintershoven begraven zijn. Talrijke gunsten werden door zijn voorspraak en die van zijn gezellen verkregen, zodat de H. Floribertus, bisschop van Luik (ca. 727-ca.737), tot een eerste verheffing van hun relieken besloot.

Toen in de IXe eeuw de Noormannen de streek onveilig maakten, werden de kostbare relieken weggebracht. Volgens een oud document dat in handen kwam van een zekere Sarabert, pastoor van Wintershoven in de Xe eeuw (document dat nadien verloren ging), zou hun gebeente onder een gemetseld gewelf in de kerk aldaar verstoken zijn. Lange tijd bleef het daar, nog vele jaren nadat de Noormannen onze gouwen verlaten hadden. Ondertussen had Boudewijn II, graaf van Vlaanderen (879-918), beslag gelegd op de goederen van de Sint-Baafsabdij, waaronder deze van Wintershoven. Hij beheerde ze zelf niet maar gaf ze aan plaatselijke landheren in leen. Zijn opvolger Arnulf van Vlaanderen (918-965) schonk zijn bezittingen te Wintershoven aan een zekere Wandbold en later aan diens zoon Lantzo.

Lantzo en zijn echtgenote Sigeburgis verlangden de relieken van de heiligen in eer hersteld te zien en verzochten daarom Eraculus, bisschop van Luik (959-971), hun gebeenten te laten opdelven. In 964 had dan in bijzijn van Bovo, aartsdiaken van Haspengouw, van de aartspriesters Thietbold en Wido en van talrijke geestelijken uit Sint-Truiden, Tongeren en Munsterbilzen een eerste opgraving plaats. Drie sarcofagen werden bovengehaald. In een eerste lagen het gebeente van Landoald en dat van Amantius. Op een marmeren plaatje, bij hun hoofden aangetroffen, kon men beider namen lezen (3). De overige twee sarco-

(3) Dergelijke plaatjes, waarop de naam, de titel en de sterfdag zijn vermeld, werden in 1946-47 ook aangetroffen in de graven van drie abten van de Sint-Baafsabdij te Gent, die op het einde van de Xe en in de eerste helft van de XIe eeuw geleefd hebben (F. DE SMIDT & H. VAN DE WEERD, Verslag over de ontdekking van drie abtsgraven tijdens de opgravingen van de voormalige Sint-Baafsabdij te Gent, in: *Handelingen*

fagen bevatten de overblijfsels van Adeltrudis en Vinciana. Een zilveren kruisje, waarop de naam Vinciana was gegrift, lag in de zerk van deze laatste (4). Bij een tweede opgraving op 5 maart 1965 onder het toezicht van pastoor Sarabert en enkele priesters uit de omliggende parochies werden, zoals korte opschriften het vermelden, de gebeenten van Landrada, Adrianus en Julianus vrijgelegd.

Wanneer nu op 19 januari 1976 de Sint-Baafsabdij door keizerlijk diploma van Otto II terug in het bezit van Wintershoven was gekomen, trachtte Womar, abt van deze abdij, ook de relieken van de heiligen te bemachtigen. Derhalve liet hij ter plaatse een onderzoek instellen en verzocht Notker, bisschop van Luik (972-1008), tot een kanoniek onderzoek over te gaan. Dat geschiedde voor een kerkelijke synode waarop Sigeburgis, de weduwe van Lantzo, en pastoor Sarabert als getuigen gehoord werden. Heriger, de geleerde rector van de Luiksse kapittelschool, moest in opdracht van de bisschop het leven van de H. Landoaldus schrijven en de *mirabilia*, gebeurd bij de verheffing en overbrenging, optekenen. Dat document werd op 19 juni 1980 aan abt Womar overgemaakt (5). Ondertussen waren de relieken van Landoald en zijn gezellen in drie schrijnen geborgen en op 27 maart naar Gent vervoerd. Daar werd op 13 juni 1982 de verheffing plechtig gevierd.

Maatsch. Gesch. & Oudheidk. Gent, N.R. IV, 1949-'50 (1949), pp. 86-96). Dit gebruik was vrij algemeen verspreid en ook nog in de XIIe eeuw in voege (H. ROOSENS & J. MERTENS, De oudheidkundige opgravingen bij St.-Hermes te Ronse, *Archaeologia Belgica* 1, 1950, pp. 9-17).

(4) Ter inlichting en zonder enig verband te willen zoeken met de sarcophagen waarvan sprake, vermelden we dat op 20 januari 1756, bij het delven van een graf voor Ant. Grotaers op het koor, de bodem met gedeelten van een hoofd- en zijstuk van een sarcofaag in marmer teruggevonden werd (Wintershoven, parochiaal archief, los blad, getiteld: «Memorie van een oude zerk gevonden in de kerk van Wintershoven — anno 1756»); op een ander niet bepaald tijdstip zijn ook nog fragmenten van een sarcofaag in mergel gevonden, die thans ingemetseld liggen onder het Sint-Petrusaltaar in de dwarsbeuk der kerk (A. PAQUAY, op. cit., p. 46).

(5) Het origineel stuk berust op het Rijksarchief te Gent — Fonds Sint-Baafs — Van Lokeren.

Wintershoven was thans van zijn dierbare schat beroofd en het zou meer dan zes eeuwen duren vooraleer de parochie wederom in het bezit kwam van enkele van de haar vroeger toebehorende relieken. Dank zij het initiatief van pastoor Renier Maeghs (1611-1642) en van Willem van Lamboy van Dessener, heer van Wintershoven, en de goedgunstigheid van Antoon Triest, bisschop van Gent (1621-1657), verkreeg zij in 1624 enkele gebeenten van de HH. Landoaldus, Landrada en Vinciana. Ook later nog, in 1897, werden op verzoek van pastoor Kisseis (1887-1924) door de Gentse bisschop, Antoon Stillemaans (1889-1916), relieken van de HH. Landoaldus, Amantius, Landrada en Vinciana teruggeschonken.

II. HISTORISCHE GEGEVENS OVER PAROCHIE EN KERK.

Deze notities uit allerhande publicaties en archivalia zijn van het allergrootste belang, inzonderheid voor de vroegere bovengrondse bouwwerken der kerk. Duidelijkheidshalve hebben wij ze chronologisch gerangschikt :

976-19 *januari* : Wintershoven, een aan Sint-Baafsabdij te Gent ontnomen villa, wordt haar door keizer Otto II terugbezorgd (6);

begin XIIIe eeuw : de graven van Loon die vóór deze tijd het bevestigingsrecht van de kerk van Wintershoven bezaten en over haar inkomsten beschikten, schenken de kerken van Wintershoven en Kortesseem in leen aan Dirk van Altena, heer van Kortesseem (7);

vóór 1225 : Dirk van Altena sticht een kapittel van zes kanunniken te Kortesseem en verzekert het voortbestaan ervan door het te begiftigen met de inkomsten van de kerken van Kortesseem, Wintershoven, Kuttelkoven, Sonne, Strype en Nunhem. Ieder van deze parochies krijgt een kanunnik als pastoor, die zich echter door een bestendige kapelaan laat vervangen (8);

(6) L. VOET, op. cit., p. 40.

(7) J. PAQUAY, op. cit., p. 52.

(8) J. COENEN, Limburgse Oorkonden, I, Maaseik, 1932, akte 921.

omstreeks 1225 : Dirk van Altena schenkt een deel van de tienden van Wintershoven in achterleen aan Willem van Wintershoven (9);

1232 - mei : Willem van Wintershoven schenkt zijn aandeel in de tienden aan de abdij van Herkenrode ; in ruil hiervoor moet de abdij instaan voor het onderhoud van de beuk der Kerk en zorgen voor de benodigdheden aan het hoofdaltaar, zoals kerkgewaden, heilige vaten, misboeken, altaarbrood en miswijn ; het kapittel van Kortessem dat ook een deel van de grote tienden geniet, is verplicht te zorgen van de ban- of tiendklok ; voor het deel dat de pastoor uit de kleine tienden krijgt, moet hij de helft van de onkosten dragen van bouwen, herstellen of onderhouden van het koor (10);

1500 - 7 mei : een twist ontstaan tussen de abdis van Herkenrode en de gemeente Wintershoven nopens de herstellingskosten van de kerk, wordt bijgelegd ; een scheidsrechterlijk comité in akkoord met beide partijen beslist dat de abdis de pacht van één jaar van haar grote- en kleine tienden te Wintershoven moet laat vallen (11);

1596 : de pastorie, het dak van de kerk en het oostelijk venster in de kerk worden hersteld (12);

1606 : de ban- of tiendklok, dragende de beeltenis van Sint-Pieter en de tekst : *Joes Bodri me fecit. 1606. Wilhem van Lamboy te Dessener heer van Wintershoven*, is te Sint-Truiden om hergoten te worden ; ze komt op 23 december te Wintershoven terug ; bij het hergieten verloor ze 33 pond, maar weegt toch nog 1020 pond ; in datzelfde jaar wordt ook een kleine klok van 130 pond gegoten (13);

1608 : de toren en de voorste hal (portaal) worden opnieuw met leien gedekt (14);

(9) J. PAQUAY, op. cit., p. 53.

(10) J. COENEN, op. cit., II, 1934, akte 1058 en J. PAQUAY, op. cit., pp. 53 en 54.

(11) J. DARIS, Notice sur les Eglises du diocèse de Liège, IV, p. 128.

(12) RAH., Wintershoven, kerkelijk archief, reg. IV, fol. 1 verso.

(13) J. PAQUAY, op. cit., p. 59.

(14) RAH., Wintershoven, kerkelijk archief, reg. 14, fol. 123.

- 1612 - 14 december : Willem van Lamboy van Dessener sticht het altaar van Sint-Lambertus en Allerheiligen ; de kerk bezit thans benevens het hoogaltaar twee zijaltaren met kerkelijk beneficie ; het tweede zijaltaar is O. L. Vrouw en Sint-Anna toegewijd (15);
- 1613 - 10 oktober : bij zijn bezoek aan de kerk noteert de aartsdiaken o.m. dat de toren op de kerk staat en dat de vensters van het schip en het koor dienen hersteld te worden (16);
- 1613 - 1614 : de muur rond het kerkhof naar de kant van de Pampertsteeg en de pastorie worden op kosten van de kerkfabriek gerepareerd (17);
- 1618 : het uurwerk van de kerk wordt door Guert Deeckens van Hasselt hersteld (18);
- 1620 - juni : er wordt aan Paulus Verdenghet van Tongeren opdracht gegeven 44.000 brikken te maken voor de opbouw van een nieuw koor (19);
- 1621 : het oude, bouwvallige koor wordt afgebroken en vervangen door een groter in baksteen, waartussen ook Zichense mergelblokken verwerkt worden ; tegelijkertijd met deze vernieuwingswerken laat Willem van Lamboy van Dessener op het koor een grafkelder voor zich zelf en zijn familie metselen en tevens de oude familiegrafkelder in het midden van de beuk herstellen (20);
- 1624 : een biechtstoel wordt tegen 4 Brabantse gulden bij de Minderbroeders te Sint-Truiden aangekocht (21);
- 1624 - oktober (bezoek van de aartsdiaken): de toren dreigt in te storten ; de muur waarop hij steunt, vertoont een grote scheur en de balken van zijn timmerwerk verschuiven bij het luiden van de klokken van hun plaats (22);

(15) J. PAQUAY, op. cit., p. 54.

(16) G. SIMENON, *Visitationes Archidiaconales*, II, Leodii, 1939, pp. 808 en 810.

(17) RAH., Wintershoven, kerkelijk archief, reg. 14, fol. 122.

(18) J. PAQUAY, op. cit., p. 59.

(19) RAH., Wintershoven, kerkelijk archief, reg. 14, fol. 122.

(20) Ibidem, fol. 122 en 123.

(21) Ibidem, fol. 122.

(22) G. SIMENON, op. cit., II, p. 810.

- 1625 : de doopvont die eertijds onder de toren stond, wordt nevens het koor geplaatst (23);
- 1627 - 25 april : er wordt aan Henrich Menten, schrijnwerker te Tongeren, opdracht gegeven een nieuw houten altaarblad voor het O. L. Vrouwaltaar te vervaardigen, in grootte gelijk aan dat van het Sint-Lambertusaltaar ; tegelijkertijd dienen drie nissen gemaakt te worden om er de beelden van O.L. Vrouw, Sint-Petrus en Sint-Anna in te plaatsen (24);
- 1630 : de toren, evenals het dak van de beuk, wordt met nieuwe planken bekleed en vervolgens met nieuwe leien gedekt (25);
- 1637 - 17 juni : de kleine klok, wegende 130 pond, wordt naar Luik vervoerd om geruild te worden tegen een zwaardere van 161 pond ; voor het meergewicht worden 15 Brabantse stuivers betaald (26);
- 1650 - oktober (bezoek van de aartsdiaken): de kerkvensters en het venster rechts achter het hoogaltaar zouden moeten gerepareerd worden, wat dan achteraf ook gebeurde ; de doopvont is thans in een afgesloten ruimte naast het koor ondergebracht (27);
- 1666 : daar het inregende wordt het dak van het schip der kerk hersteld (28);
- 1684 : een nieuw hoofdaltaar wordt ingezet (29);
- 1708 - september : de toren dreigt andermaal uiteen te vallen ; de abdis van Herkenrode laat de houten stijlen die het geraamte van de toren uitmaken, aangriffelen en het geheel met ijzeren banden binden ; tevens worden nieuwe planken en schaliën gelegd (30);
- 1710 - november : de gemeente laat een nieuw doopvonthuisje tegen het koor bouwen (31);

(23) RAH., Wintershoven, kerkelijk archief, reg. 14, fol. 122.

(24) Ibidem, reg. 7, los blad.

(25) Ibidem, reg. 14, fol. 121 V.

(26) Ibidem, fol. 122.

(27) G. SIMENON, op. cit., II, pp. 808 en 810.

(28) Ibidem, p. 808.

(29) RAH., Wintershoven, kerkelijk archief, reg. 14, los blad.

(30) Ibidem, fol. 123 V.

(31) Ibidem, fol. 124.

- 1712 - 30 oktober : de kleine klok die te Luik hergoten werd, wordt door de landdeken heringewijd (32);
- 1719 - 9 juni : de abdis van Herkenrode laat uit Luik 2.000 schaliën aanvoeren om de toren en het kerdak te herstellen (33);
- 1722 - september : de abdis laat uit Herkenrode een deur overbrengen om de versleten deur in de beuk te vervangen ; de deuropening wordt alsdan met Zichense mergelblokken omlijst en de kerk langs binnen en langs buiten gerepareerd (34);
- 1726 - juni : de gemeente die het doopvonthuisje heeft laten vervallen, laat een nieuw oprichten, dat tevens voor sacristie moet dienen (35);
- 1732 : de kleine klok die gebarsten is, wordt te Hasselt hergoten ; ze draagt het volgende opschrift : *Antone Bernard me fecit + Sta Maria et Ste Lamberte orate pro nobis. Pro pago de Wintershoven. A° 1732* (36);
- 1733 : de kerkhal in hout opgetimmerd is gans verrot, wordt afgebroken en door een in steen vervangen, die met leien gedekt wordt (37);
- 1744 : de pastoor heeft de traliën die het koor van de beuk scheiden laten wegnemen, daar ze *het ganse zicht van de kerk bedierven* ; tegelijkertijd laat hij de vensters van het koor vergroten om meer licht te laten binnenstromen ; achteraf wordt het koor opnieuw gewit (38);
- 1747 : de trap vóór het hoogaltaar volledig verrot zijnde, wordt weggenomen en door twee stenen vervangen, waarvoor men 24 gulden betaalde (39);

(32) RAH., Wintershoven, kerkelijk archief, reg. 14, fol. 124.

(33) Ibidem.

(34) Ibidem, fol. 124 en 124 V.

(35) Ibidem, fol. 124 V.

(36) Ibidem.

(37) Ibidem.

(38) Ibidem, fol. 125.

(39) Ibidem, fol. 125 V.

- 1748 : de kerkfabriek heeft twee nieuwe altaren en een nieuwe biechtstoel laten vervaardigen (40);
- 1750 - 12 september : men is te Kortessem twee nieuwe schilderijen gaan affhalen; de ene stelt de Driekoningen voor en de andere de H. Antonius van Padua (41);
- 1751-1752 : de kerkvensters worden vergroot en de kerkmuren, het koor, de kerkhal en de sacristie gerepareerd (42);
- 1753 : een nieuwe vloer wordt op de kosten van de abdis van Herkenrode in de kerk gelegd; daarvoor laat zij 600 blauwe stenen aanvoeren, die in haar kerk te Herkenrode opgebroken waren; de oude stenen laat ze naar haar hoeve Schoenwinkel overbrengen; bij deze herstellingswerken werden twee grafstenen die geheel aan stukken waren, buiten de kerk gedragen (43);
- 1757 : de abdis laat 22 eiken planken en 12 eiken balken van Herkenrode komen om het oksaal onder de toren te herstellen (44);
- 1782 : door schrijnwerker Willems van Zonhoven worden een nieuwe kommuniebank en een nieuw hoogaltaar voor de kerk vervaardigd (45);
- 1889 : bij koninklijk besluit van 15 november wordt de kerk onder de kunstgebouwen van 3e klas gerangschikt (46);
- 1891 : de kerkfabriek van Wintershoven wordt bij koninklijk besluit van 16 juni gemachtigd de oude kerk te herstellen en te vergroten (47);
- 1891 - 1893 : de kerk wordt vernieuwd en vergroot volgens een plan opgemaakt door de Leuvense architect P. Langerock; de uitvoering van de werken werd toevertrouwd aan Peter de Coster, eveneens uit Leuven afkomstig, tegen een bedrag

(40) RAH., Wintershoven, kerkelijk archief, reg. 14, fol. 125 V.

(41) Ibidem, fol. 126 V.

(42) Ibidem, fol. 127.

(43) Ibidem, fol. 161.

(44) Ibidem, fol. 161 V.

(45) Ibidem, reg. 15.

(46) J. PAQUAY, op. cit., p. 57.

(47) A. PAQUAY, op. cit., p. 49.

van 33.825 F, de oude materialen inbegrepen; wegens onvoorziene uitgaven werd het bestek met 5.000 F overschreden (48);

1892 - 15 september : architect P. Langerock laat aan de Minister van Binnenlandse Zaken weten dat er op één der wanden van het schip der kerk muurschilderingen blootgelegd werden, die van 1610 zouden dateren; ze waren echter zeer beschadigd en van zo geringe artistieke waarde, dat besloten werd ze niet te bewaren (49);

1894 - augustus : door kunstenaar Jos. Osterrath worden drie geschilderde glasramen op het koor geplaatst (later zullen er nog twee volgen, door zijn zoon geschilderd) (50);

1897 : een nieuw hoogaltaar in granietsteen door Fincoeur-Thomasse uit Luik gebeiteld, komt in begin van mei de kerk binnen; op de 22e van die maand wordt de vernieuwde en vergrote kerk door Mgr. Doutreloux, bisschop van Luik, plechtig ingezegend (51);

1967 - september : door de firma Boogaerts van Brussel wordt de centrale verwarming die reeds vroeger aangelegd werd, vernieuwd en uitgebreid.

III. ICONOGRAFIE

De iconografische documenten die we in handen kregen, hebben betrekking op de hedendaagse kerk en op deze van vóór 1891. Hier volgt hun opsomming :

een pentekening waarop, benevens de toren, het zijportaal en de westgevel van het kerkgebouw van vóór 1891, ook de oude pastorie en de tiendeschuur afgebeeld staan (in het bezit van de familie Roebben-Lambrechts te Wintershoven);

(48) J. PAQUAY, op. cit., p. 57.

(49) Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, bundel 3168, nr. 30.

(50) A. PAQUAY, op. cit., p. 46.

(51) Ibidem, p. 50.

Afb. 2 — Schilderij van Djef Anten (†1913) met de oude kerk, de pastorie en de tiendeschuur.

een schilderij door Djef Anten († 1913) waarop het kerkplein met de kerk van vóór 1891, de oude pastorie en de tiendeschuur voorkomen (dit doek is eigendom van de kerk en wordt op de pastorie bewaard) (afb. 2);

een schilderij uit de XVIIe eeuw waarop de H. Landoald is afgebeeld met rechts op de achtergrond het oude kerkje van Wintershoven met bakstenen koor en links het kasteel van Dessener; het portret van Landoald schijnt later bijgepenseeld te zijn (dit doek is, evenals het vorige, eigendom van de kerk en wordt op de pastorie bewaard) (afb. 3);

het vergrotingsplan van de kerk in 1891 door architect P. Langerock van Leuven (parochiaal archief van Wintershoven) (afb. 12 en 13). Bovendien bezit het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium een aantal foto-opnamen van de hedendaagse kerk en haar schatten.

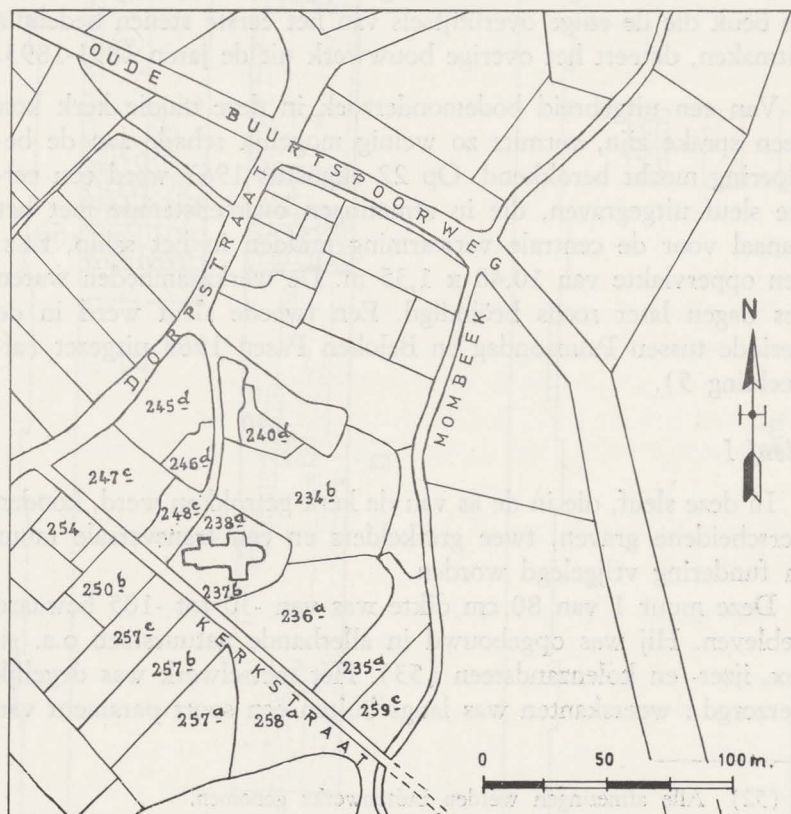

Afb. 3 — Detail van een schilderij uit de XVIIe eeuw met de oude kerk.

IV. HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

De oude Sint-Petruskerk werd opgericht op een leemachtig terrein (kad. sectie B, nrs. 237b en 238 a) dat zachtjes afhelt in de richting van de Mombeek, waterloop die een zeventigtal meter oostwaarts door een moerassig gebied vloeit. Het terrein werd evenwel door grondaanvoer genivelleerd (afb. 4).

Rondom het bedehuis ligt het mooi verzorgde kerkhof ter grootte van 10 a 43 ca, dat door een muur in silex omgeven is. Eertijds moet de begraafplaats uitgestrekter geweest zijn want meermaals werd bij grondwerken buiten de huidige omheining op menselijke beenderresten gestoten. Langs de zuidweskant is

Afb. 4 — Kadasterplan.

zij begrensd door de Kerkstraat en langs de noordwestkant door een breed voetpad dat de Kerkstraat met de Dorpsstraat verbindt. Aan de overzijde van het voetpad bevindt zich de pastorie.

Het hedendaagse kerkgebouw, in natuursteen opgetrokken, is oost-west gericht met een kleine afwijking naar het noorden (Pl. I). Het heeft een totale lengte van 33 m en bestaat uit een vierkante toren (5,00 m zijde), een rechthoekige beuk (15 x 7,10 m), een transept of dwarsbeuk (5,50 x 15 m), waarachter een betrekkelijk ruim koor in halve cirkelvorm (7,50 x 6,50 m) en een sacristie die schuin tegenover het overige van het gebouw tegen de zuidelijke koormuur en de oostelijke transeptmuur aanleunt (52).

Met uitzondering van het overgrote gedeelte der zijgevels van de beuk die de enige overblijfsels van het eerste stenen bedehuis uitmaken, dateert het overige bouwwerk uit de jaren 1891-1893.

Van een uitgebreid bodemonderzoek in deze mooie kerk kon geen sprake zijn, vermits zo weinig mogelijk schade aan de bevoering mocht berokkend. Op 22 augustus 1967 werd een eerste sleuf uitgegraven, die in afmetingen overeenstemde met het kanaal voor de centrale verwarming midden in het schip, t.t.z. een oppervlakte van 10,40 x 1,35 m. De werkzaamheden waren zes dagen later reeds beëindigd. Een tweede sleuf werd in de periode tussen Palmzondag en Beloken Pasen 1968 uitgezet (afbeelding 5).

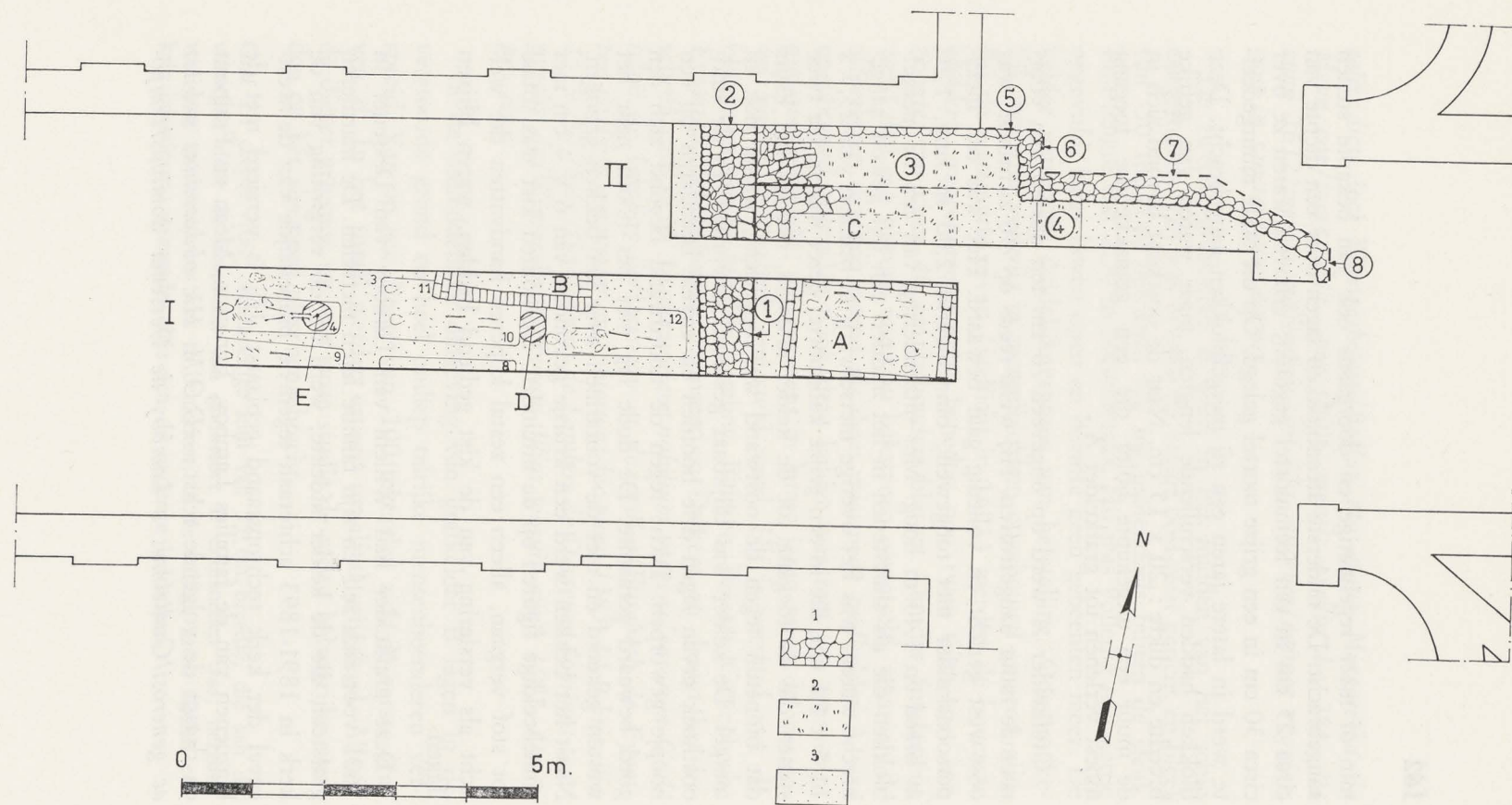
Sleuf I

In deze sleuf, die in de as van de kerk getrokken werd, konden verscheidene graven, twee grafkelders en een transversale muur in fundering vrijgelegd worden.

Deze muur 1 van 80 cm dikte was van -30 tot -105 bewaard gebleven. Hij was opgebouwd in allerhande natuursteen o.a. silex, ijzer- en kolenzandsteen (53). Het metselwerk was degelijk verzorgd: weerskanten was langs buiten een soort parament van

(52) Alle afmetingen werden buitenwerks genomen.

(53) Alle diepten werden berekend vanaf de bovenkant van de thans bestaande vloer.

Afb. 5 — Opgravingsplan. 1: fuderingen; 2: uitgebroken muren; 3: leembodem.

min of meer regelmatige en doorgaans ook van bekapte stenen aangebracht. De onderste steenblokken lagen over een diepte van circa 25 cm in een leemmortel gegoten; erboven waren ze over circa 30 cm in een grijze mortel gelegd. Op dit oude muurgedeelte werd in latere jaren een rij mergelblokken aangebracht. Deze blokken hadden verschillende lengten, maar waren van gelijke breedte en dikte : 20 x 15 cm. Naar de oostkant bevond zich in de muur een uitgekapte holte die een gemakkelijke toegang moest verlenen tot grafkelder A.

Grafkelder A werd op ongeveer 70 cm ten oosten van voornoemde muur aangetroffen. Hij werd reeds op -30 zichtbaar, was oost-west gericht en volledig gaaf bewaard. Het was een meerpersoonskelder met tongewelf, binnenwerks 2,00 m lang, 1,20 m breed en 1,40 m hoog. Met uitzondering van een rij mergelblokken die als sluitstenen in het midden van het gewelf aangebracht waren, was het overige metselwerk in brikken van 23,5 x 11,5 x 5,5 cm, die in een grijze kalkmortel gezet waren. De twee stenen die de toegang tot de kelder afsloten, evenals het kruis dat binnenin tegen de oostwand was opgericht, waren ook in mergel. De kelder was blijkbaar gestoord geworden. In de zuidoosthoek ervan lagen drie hoofden en enkele beenderen op een hoopje geworpen. Dicht tegen de noordwand bevond zich een goed bewaard geraamte. De dode lag met het hoofd naar het westen gekeerd en met de voorarmen over het bekken gebogen. Naast het bekken werd een kruisje gevonden van 6 x 4 cm met zinnebeeldige figuren op de uiteinden. De houten kist was totaal tot stof vergaan, alleen een zestal koperen handvatten die wellicht als versiering van de kist gediend hadden, waren blijven liggen.

Deze grafkelder had Willem van Lamboy van Dessener in 1621 voor zich zelf en zijn familie laten metselen. De marmeren grafsteen die de kelder afdekte, werd bij de vergroting van de kerk in 1891-1893 achteraan tegen de binnenzijde van de westgevel der kerk rechtopstaand geplaatst. Hij is versierd met de blazoenen van de families Lamboy, Eynatten, Méan en Fraipont en draagt de volgende tekst : «D.O.M. Hic obdormiunt nobiles ac generosi/Guillelmus a Lamboy de Dessener dominus/tempo-

ralis dicti loci Wintershoven/Boffuz etc atque Margaretha de Mean con/juges obiit anno 1636 mensis aprilis die 28a, illa anno 1612/mensis septembris die 13a, quorum/animae requiescant in sancta pace. Amen».

De tweede grafkelder B werd in het midden van het schip aangetroffen. Hij was evenals de vorige oost-west gericht en bleef van -30 tot -140 bewaard. Hij lag grotendeels buiten de sleuf. Zijn lengte mat 2,30 m buitenwerks. Hij was volledig met aarde opgevuld, langs boven open en bevatte geen gebeenten meer. De kelder vertoonde duidelijke sporen van herstelling. Oorspronkelijk moet hij volledig in mergelblokken opgebouwd geweest zijn. Bij de restauratie ervan (wellicht in 1621) werden de bovenste blokken weggenomen, zodat beneden nog twee rijen met een hoogte van circa 40 cm behouden bleven. Op dat fundament werd dan een nieuwe muur in bakstenen gemetseld, waarvan de afmetingen dezelfde waren als deze waarmede grafkelder A was opgebouwd geworden. Ook deze kelder was met een marmeren grafsteen afgedekt, die eveneens in latere jaren tegen de westgevel binnen in de kerk opgesteld werd. Hij is versierd met de blazoenen van de families Lamboy, Elderen, Passart, Cortenbach, Eynatten, Schoenhoven, Jaymaert en Dalhem en draagt het inschrift: «D.O.M. In memoriam nobilium et gene/rosorum Guillelmi de Lamboy de/Dessener et domicillae/Elisabeth de Eynatten de Thys conjugum qui/obierunt hic anno 1585, 14 9 bris, illa 1579, 20 7bris./Guillielmus de Lamboy de Dessener dominus temporalis de/Wintershoven eorum filius posuit anno 1602. Orate pro eis.»

In de onmiddellijke omgeving van grafkelder B lagen in de verstoorde grond en heel ondiep talrijke mensenbeenderen verspreid. Van op een diepte van -100 tekenden zich de eerste graven af. In het totaal werden er een twaalfstal vrijgelegd. Alleen de diepst gelegene en voor onze studie de meest belangrijke werden op het algemeen plan aangebracht.

Graf 1: diepte -100; rechthoekige kuil van 55 cm breedte, die aan de westzijde door de oostwand van grafkelder B doorsneden was; nergens was enig spoor van een kist te bemerken; in de vulling zaten slechts enkele beenderen, waaronder drie van de onderste ledematen.

Graf 2 : diepte -100 ; grote rechthoekige kuil van ongeveer 85 cm breedte, waarvan de noordwand gedeeltelijk door graf 1 doorsneden was; geen spoor van kist; benevens een dijbeen lagen in de donkere vulling nog enkele kleine beenderen.

Graf 3 : diepte -105; geen enkel spoor noch van een kuil noch van een kist te bespeuren; nochtans bleef het geraamte goed bewaard; de dode lag met het hoofd naar het westen gekeerd en met de armen langs het lichaam gestrekt.

Graf 4 : diepte -105 ; rechthoekige kuil van ca. 50 cm breedte, waarvan de westwand buiten de sleuf lag ; het geraamte bleef betrekkelijk goed bewaard; alleen de armen waren verdwenen ; de dode lag met het hoofd naar het westen.

Graf 5 : diepte -105 ; hier was geen spoor van de kuil of kist te bemerken; alleen verspreide beenderen.

Graf 6 : diepte -125 ; de kuil was zuiver afgelijnd, maar van de kist was niets overgebleven; de kuil was 1,95 m lang en 0,65 m breed ; in de donker-bruine vulling werd slechts een onbeduidend stuk been aangetroffen.

Graf 7 : diepte -130 ; de kuil lag voor een gedeelte buiten de sleuf en was aan de noordkant door graf 6 doorsneden ; hij was 2,00 m lang; van de kist was slechts een klein lichtgrijs lijstje te zien ; in de vulling werd geen enkel been aangetroffen.

Graf 8 : diepte -132; de kuil zat voor het grootste gedeelte buiten de sleuf; hij was 2,04 m lang.

Graf 9 : diepte -144; zeer goed afgelijnde rechthoekige kuil die aan de zuid- en westkant buiten de sleuf zat ; van de kist was geen spoor meer te zien ; benevens het hoofd dat in het westen lag, werden in de donkere vulling nog een drietal beenderen aangetroffen.

Graven 10 en 11 : diepte -144 ; mogelijk een gemeenschappelijk graf van twee personen ; de kuil tekende zich als een grote rechthoek af van 1,95 x 0,85 m en strekte zich gedeeltelijk onder grafkelder B uit ; van de kist (of kisten) bleef niets over, alleen wat beenderen van de onderste ledematen en twee hoofden die westelijk gelegen waren, werden in de donkerbruine vulling aangetroffen.

Graf 12 : diepte -145 ; zeer zuiver afgelijnde rechthoekige kuil van 2,00 x 0,70 m ; de kist was volledig vergaan, doch het geraamte was uitstekend bewaard gebleven ; de dode lag met het hoofd naar het westen gekeerd en met de armen langs het lichaam gestrekt.

In geen enkel van deze graven werd maar enig voorwerp aangetroffen, dat tijdsbepalend kon zijn. Doch aangezien de meest

ondiepe graven reeds door grafkelder B doorsneden waren, moet worden aangenomen dat alle ouder zijn dan deze laatste, t.t.z. minstens van vóór het einde van de XVIe eeuw.

Nadat alle graven verwijderd waren, werden in de vaste leemlaag, op -146, nog twee cirkelvormige verkleuringen (*D* en *E*) waargenomen, die beide een diameter van 40 cm hadden en die van middenpunt tot middenpunt gemeten 3,00 m van elkander verwijderd lagen. Klaarblijkelijk betreft het hier paalsporen van een vroegere houten constructie. Paalspoor *D*, dat gedeeltelijk door de kuil van de graven 10 en 11 doorsneden was, verdween een paar centimeter lager en paalspoor *E* 25 cm dieper. In de profieldoorsnede van spoor *E* werd rondom de lichtbruine verkleuring een dun infiltratiebandje van 2 tot 8 mm dikte opgemerkt; binnenin zaten een paar vergane houtvlokjes; het paalgat eindigde ietwat afgerond.

Daar paalgat *D* door de kuil van graf 10, een van de oudste graven, doorsneden was, is deze grafkuil jonger dan het paalgat en heeft deze bijzetting plaats gehad nadat de houten constructie door het eerste stenen kerkgebouw vervangen was.

Als losse vondsten, in deze sleuf aangetroffen, vermelden we :

- a) een langs boven en op de zijkanten zwart geglazuurd, vierkant tegeltje van 8 cm zijde, waarvan de klei lichtgeelbruin gebakken is ;
- b) een langs boven en op de zijkanten blauwzwart geglazuurde baksteen van 21,5 x 10 x 4,5 cm.

Sleuf II

Deze sleuf werd tegen de noordgevel van de beuk uitgezet. In de verlenging ervan, dwars door de kruisbeuk tot aan de trede van het huidige koor, moest om bijzondere redenen van haar oorspronkelijke breedte worden afgezien, zodat het onderzoek hierdoor ten zeerste bemoeilijkt werd. Niettegenstaande deze belemmering konden toch verscheidene funderingen van vroeger bestaande muren en de restanten van een grafkelder in plan gebracht worden.

Van deze grafkelder *C* was niet veel meer overgebleven. Het bewaarde gedeelte dat tegen de oostkant van muur 2 aanleunde,

ging van -82 tot -110 en was met dikke klompen silex in een harde grijze mortel gemetseld; de dikte van de muren schommelde tussen 40 en 45 cm. Volgens het achtergelaten grondspoor moest de kelder binnenwerks een lengte van 1,90 m gehad hebben. Het gebeente was eruit verwijderd.

Muur 2 is de verlenging van de transversale muur 1 in sleuf I en is met de noordgevel der beuk verbonden. Hij werd reeds op -18 zichtbaar en bleef van -41 tot -105 volledig bewaard. Evenals muur 1 was hij 80 cm dik en in natuursteen opgebouwd. Ook hier waren de onderste steenblokken in een leemmortel gelegd, terwijl de bovenste in een harde grijze mortel ingemetseld werden. Het geheel vertoont een degelijke verzorging.

Muur 3, van 60 cm dikte, was haast volledig uitgebroken: alleen tegen de oostkant van muur 2 was een klein gedeelte van -50 tot -105 bewaard gebleven (afb. 6). Dit was echter voldoende om te constateren dat beide muurfragmenten door een duidelijke

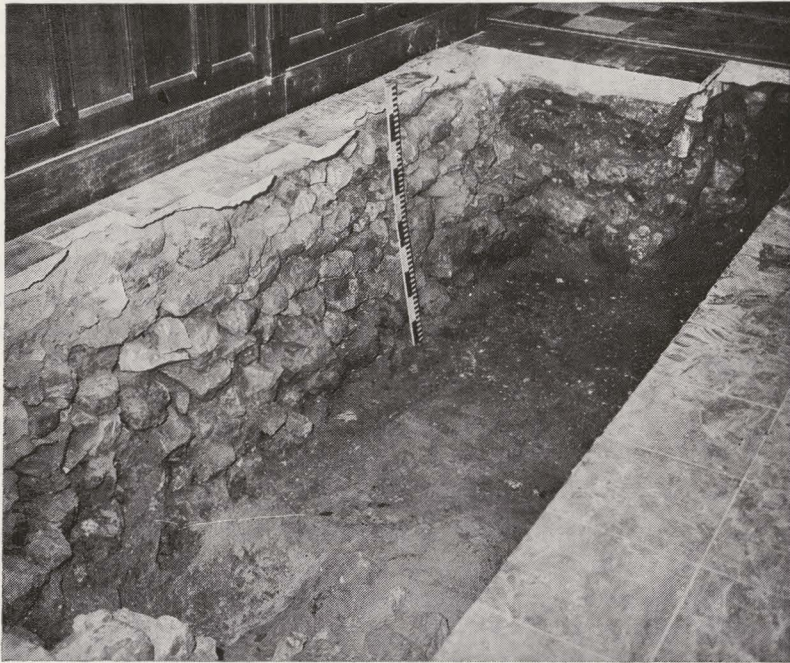
Afb. 6 — Muur 3 in afbraak, gezien uit het oosten. Hij vormde het ver-smald koor en was aangezet tegen muur 2 van de eerste stenen kerk.

Foto : Medard, Riemst.

lijke bouwnaad gescheiden zijn. De breukstenen die tot de opbouw ervan gebruikt werden, waren van een betrekkelijke ruime omvang. Ze waren met een grijze mortel ingemetseld.

Muur 4 was geheel uitgebroken, alleen een duidelijk grondspoor was overgebleven. Hij stond haaks op muur 3 en was 60 cm dik.

Muur 5 is tot -110 volledig gaaf en maakt het fundament uit van een gedeelte van de noordgevel van het hedendaags kerkgebouw (afb. 7). Bij de vernieuwing en de vergroting van de kerk tijdens de jaren 1891-1893 diende deze fundering ter vernieuwing uitgebroken te worden, wat echter niet gebeurde (54). Zijn op-

Afb. 7 — Muur 5, gezien uit het zuidwesten, met de aanzet van het polygonale koor. Foto Medard, Riemst.

(54) Parochiaal archief, Wintershoven, Bundel «Herstelling en vergroting der parochiekerk van Wintershoven — meeting der werken en begrootingsstaat».

bouw werd met allerlei natuursteen verricht, o.a. silex, kolenzand- en ijzersteen, alle voortkomend van afbraak, en was zeer slecht verzorgd.

De overige muren 6, 7 en 8, die in het versmalde deel van de sleuf werden aangetroffen, konden slechts aan de binnenkant gevolgd worden. Hun dikte was dienvolgens niet te bepalen. Met muur 5 zijn zij tot één geheel verbonden. Ingevolge de helling van het terrein naar het oosten werden deze grondvesten allengs dieper en dieper aangezet: muur 8 ging zelfs tot -165. Muur 7 werd niet in een rechte lijn maar boogvormig opgetrokken. Dat was geen constructiefout, maar alleen een versterking van het fundament waarop de twee noordgevels van een polygonaal koor gebouwd werden.

Al deze muren werden in herbruikt materiaal opgetrokken met hier en daar een mergelblok en een baksteen ertussen in.

V. BOUWGESCHIEDENIS VAN DE KERK

Als we de geschiedenis van de heiligen van Wintershoven voor waar mogen houden, dan staat het vast dat de parochie omstreeks de tweede helft van de VIIe eeuw haar bedehuis bezat. De H. Landoaldus als aartspriester moest immers over een kerk kunnen beschikken.

1. DE HOUTEN KERK

De primitieve kerken waren doorgaans zoals de gewone huizen uit die tijd in hout en leem opgetimmerd. Omstreeks 1713 was te Bilzen de begijnhofkerk nog in diezelfde materialen opgebouwd (55). Overblijfsels van een houten constructie werden te Wintershoven onder de vorm van een paar paalgaten aangetroffen (afb. 5, D en E). Daar deze midden in het schip, alhoewel ietwat schuin ten overstaan van de as van het hedendaagse gebouw gelegen zijn, mogen zij als resten van het primitieve bedehuis beschouwd worden. Zij vormden wellicht een onderdeel van het

(55) G. SIMENON, op. cit., I, p. 76.

timmerwerk van een der zijwanden van dit gebouw waarvan de andere wand dan buiten de huidige kerk te zoeken is. Het ligt voor de hand dat dit houten gebouw een heel eenvoudige, recht-hoekige constructie was, zoals trouwens de daaropvolgende stenen kerk en gelijk er verscheidene andere door opgravingen bekend zijn, o.a. te Genk (56), Oudenburg (57), Neder-Over-Heembeek (58), Heverlee (59), Muizen (60), Erpekom onder Grote-Bro-gel (61), Gennep en Grubbenvorst, beide laatste in Nederlands-Limburg (62).

Alhoewel het zeer gewaagd is de grootte van dit préromaans gebouw te willen bepalen, menen we nochtans dat dit bedehuis de zelfde lengte bezat als de latere stenen bouw, nl. 11 m. Voor de berekening hiervan steunen we op de afstand die de twee terugge-vonden paalgaten scheidde. Die afstand, van middenpunt tot mid-denpunt gemeten, bedroeg 3,00 m. Welnu, van op de plaats van hun ligging kan deze afstand westwaarts juist tweemaal en oost-waarts eenmaal afgedrukt worden, zodat we een palenrij van vijf stuks bekomen waarvan de twee uiterste in de lijn van de funde-ringen van de west- en oostmuur van de latere stenen kerk ko-men te liggen. Het is bijgevolg niet uitgesloten dat het houten ge-bouw dezelfde lengte bezat als het stenen bouwwerk.

Daar bij ons onderzoek nergens enig spoor van een aslaag te be-speuren viel, is het omtrent zeker dat het primitieve kerkje niet door brand vernield, maar gewoonweg afgebroken werd om de plaats te ruimen voor een stenen bouw.

(56) J. MERTENS, Oudheidkundig Onderzoek van de Sint-Martinus-kerk te Genk, in: Limburg, XXXVI, 1957, p. 143 (= Archaeologia Bel-gica 36).

(57) Archeologie 1958, 1, p. 132.

(58) Ibidem, 1959, 2, p. 305.

(59) Ibidem, 1961, 1, p. 167.

(60) J. MERTENS, op. cit., p. 142.

(61) Archeologie, 1960, 2, p. 421.

(62) P. GLAZEMA, Oudheidkundige opgravingen in door de oorlog verwoeste Limburgse kerken, in: Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg, LXXXIV, 1948, pp. 250-251 en 254.

2. DE EERSTE STENEN KERK

Van het eerste stenen kerkgebouw, in Maaslands-romaanse stijl opgericht, zijn de westgevel, de twee zijgevels en de grondvesten van de oostmuur (afb. 5, 1 en 2) tot op onze dagen bewaard gebleven. 't Is juist omwille van deze restanten dat de kerk in 1889 bij koninklijk besluit van 15 november onder de kunstgebouwen van 3e klas gerangschikt werd en dat het ons mogelijk is een kleine beschrijving ervan te geven.

Het gebouw was volledig in natuursteen van onregelmatige dikte opgetrokken. Benevens de kolenzand-, ijzer- en lavasteen werden ook silex en blauwe steen gebruikt, waartussen af en toe een fragment van een Romeinse dakpan gemetseld werd. Het merendeel van deze bouwstoffen werd wellicht gezocht tussen het puin van een Romeinse villa uit de buurt (63).

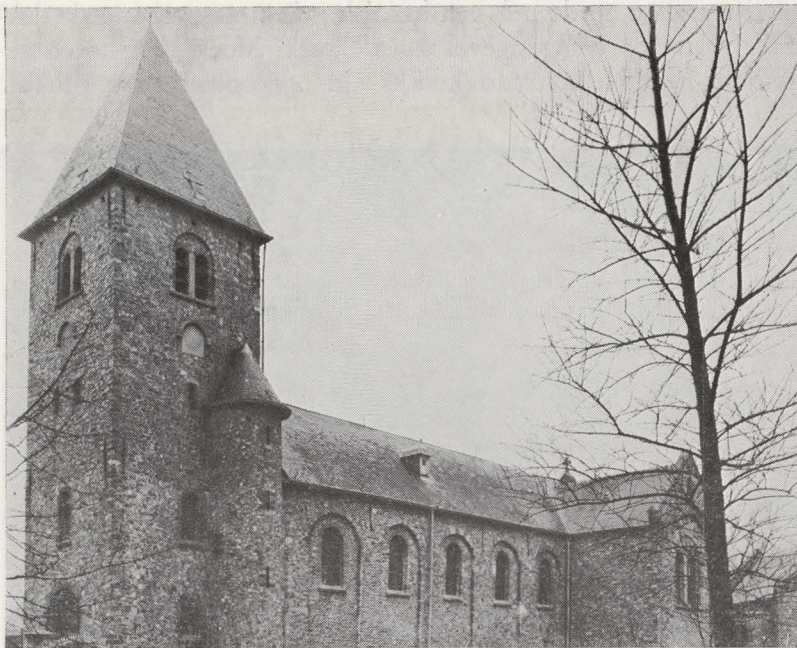
De gehele bouw was met zorg afgewerkt. Van in de fundering werd reeds naar een regelmatige horizontale laagvorming gestreefd, die vooral in de opstaande muren tot uiting komt. Het zwaarder materiaal dat op de vier hoeken van de bouw verwerkt werd, zoals ook aan de romaanse kerken van Erpekom en Genk (64), schijnt van latere datum te zijn.

Zoals thans nog te zien is in de zuidgevel van het oude gedeelte van de kerk, stonden ook oorspronkelijk in de noordgevel vier

(63) Fragmenten van tegulae en imbrices van een Romeins gebouw worden thans nog overvloedig aangetroffen op een perceel akkerland links van de weg die van Wintershoven naar Kortessem leidt, zowat 650 m buiten de dorpskom van eerstgenoemde gemeente (zie afb. 1).

Pastoor De Heers aanzag deze plek als de plaats waar Landoald zou gewoond hebben. Hij schreef hierover het volgende: «Een plaetse is daer gelegen onder Wintershoven eenen worp dry ofte vier westwaerts van de Kercke daer men alle jaeren in processie naer toe gaet, ende is een oude plaetse van oude tijden, ende boven alle menschen gedenckenisse in eere en devotie gehouden; alwaer dat men oock in onse tijden (1650) gevonden heeft gansche fondamenten in de aerde, en fundamentsteenen zoo groot dat qualyck twee oft dry mannen die herleggen konden; oock eenige menigte van pannen oft tichelen, die tot de dacken dienen, ende andere die de dacken boven sluyten... Dit kan het huys geweest zijn dat Aper (vader van de H. Lambertus)... grooter doen maeken heeft (De Heers, op. cit., p. 80)».

(64) J. MERTENS, op. cit., p. 150.

Afb. 8 — Zuidgevel met traveebogen.

kleine, smalle, met rondbogen afgedekte vensters. Rondom deze vensters zijn wijde bogen (traveebogen) aangebracht, waarvan de 90 cm brede steunen tot op de fundering neerkomen en de muurdikte van de zijgevels van 60 op 70 cm brengen (afb. 8). De westgevel is 75 cm dik. Vooraan in de zuidgevel stond een kleine, rondbogige deur (paradijspoortje) van 2,40 m hoogte en 1,10 m breedte, die toegang gaf tot het presbyterium. Ze werd echter in latere jaren toegemetseld (afb. 9). Of de ingangsdeur voor de parochianen, die in het begin van de XVIIe eeuw achteraan in de noordgevel was aangebracht, toen reeds bestond, is ons onbekend (65).

De toren die bij de vergroting van de kerk tijdens de jaren 1891-1893 tegen de westgevel van de beuk opgetrokken werd,

(65) RAH., Wintershoven, kerkelijk archief, reg. 14, fol. 123.

stond voordien op de nok van het dak ; de westgevel van de dakruiter rustte op de westgevel van de kerk. Moest deze toren gelijktijdig met het romaans kerkje zijn opgebouwd, dan zou dit

Afb. 9 — Dichtgemetseld paradijspoortje in de zuidgevel.

slechts uit het einde van de XIIe eeuw of zelfs nog later dateren. Volgens Lemaire is een aldus geplaatste toren een innovatie van het einde van de XIIe eeuw, een systeem dat in de overgangsstijl nog op ruimer schaal zal toegepast worden (66). Afgezien van de mogelijkheid dat de toren later dan het kerkgebouw zou zijn opgericht, zijn we toch de mening toegedaan dat dit bedehuis niet vroeger dateert dan de XIIe eeuw. Daarvoor getuigen de uitwendige verzorging van de bouw: het min of meer regelmatig muurverband en de versiering van de zijgevels met traveebogen, een techniek die bij de gewone dorpskerken slechts laat-tijdig in voege kwam.

De eerste stenen kerk was een eenvoudige, rechthoekig afgesloten ruimte (zaalkerk) van 11 m lengte en 5,70 m breedte binnenwerks, met zadeldak en zonder aangebouwde sacristie (afb. 10, 1). Wat haar grootte betreft kan ze best vergeleken worden met de zaalkerken van Sint-Maximus te Jéhonville in Luxemburg (10,95 x 5,90 m) (67), van Sint-Lambertus te Blerik (11 x 5,50 m) en van Sint-Willibrordus te Geisteren (11 x 5,50 m), beide laatste in Nederlands-Limburg (68).

Wanneer we in aanmerking nemen dat in deze kapellen of kerken het oostelijk gedeelte voor altaarruimte over \pm 3,00 m vrij moest blijven, dan kan men zich best voorstellen dat in deze gebouwen weinig ruimte voor de gelovigen overbleef.

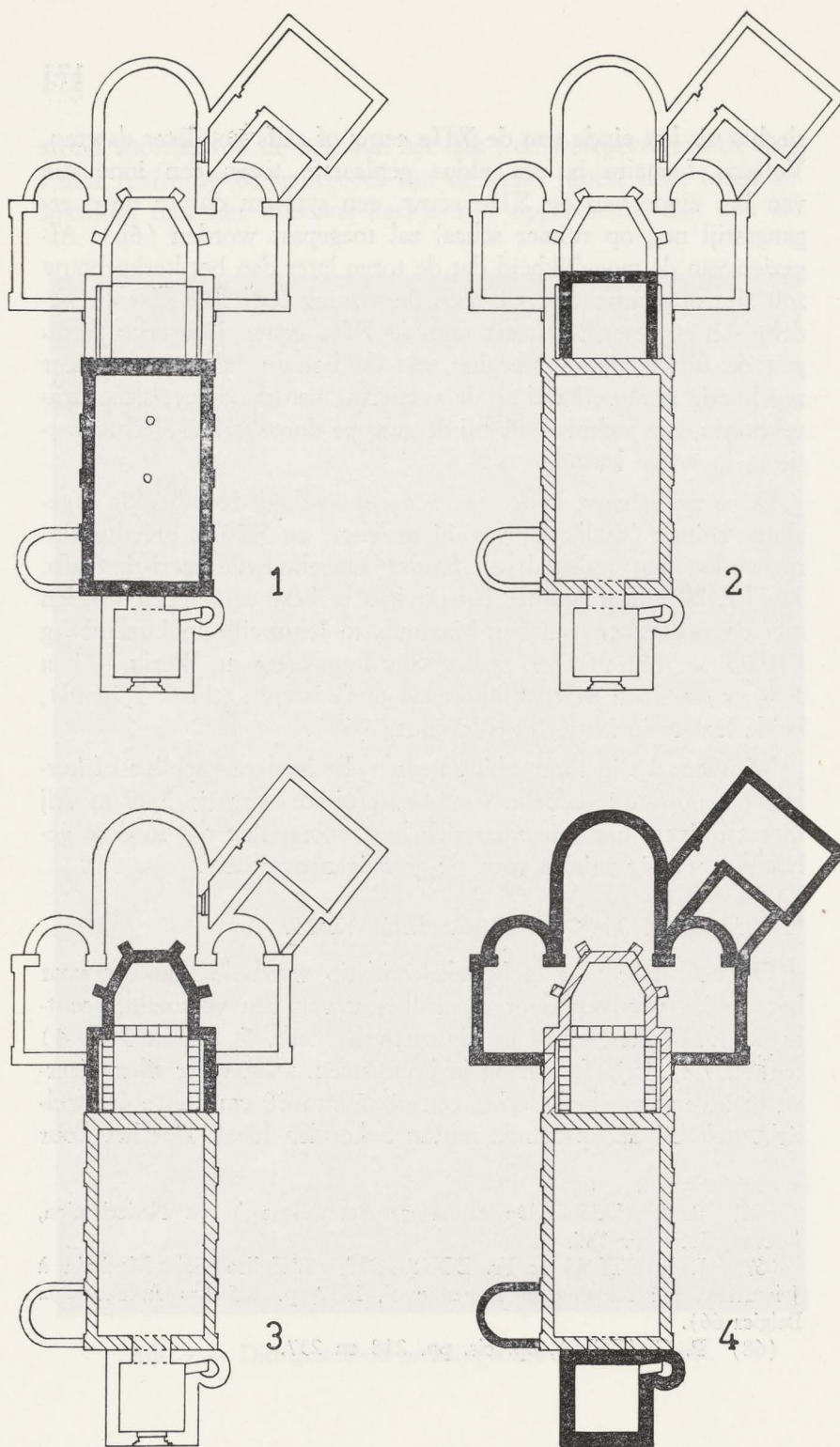
3. AANBOUW VAN EEN VERSMALD KOOR

Op een later niet te bepalen tijdstip werd de zaalkerk naar het oosten vergroot door de aanbouw van een versmald, rechthoekig koor van 4 x 4 m binnenwerks (afb. 5, muren 3 en 4) (afb. 10,2). Zijn fundering in breuksteen, waaronder silex, ijzeren blauwe steen, had slechts een dikte van 60 cm, dikte die wellicht ook bij de opstaande muren behouden bleef. Dat het koor

(66) R. LEMAIRE, *De Romaanse Bouwkunst in de Nederlanden*, Leuven, 1954, p. 185.

(67) J. MERTENS & Fr. BOURGOIS, *L'Eglise Saint-Maximin à Jéhonville*, in: *Ardenne et Famenne*, 5, 1962, p. 205 (= *Archaeologia Belgica* 66).

(68) P. GLAZEMA, op. cit. pp. 218 en 237.

Afb. 10 — De ontwikkelingsfazen van het kerkgebouw.

niet gelijktijdig met de zaal werd opgebouwd, leiden we af uit de minder degelijke verzorging van het metselwerk, maar vooral uit de duidelijke bouwnaad tussen de oostmuur van de zaal (afb. 5, muur 2) en de gevel van het koor (afb. 5, muur 3).

De vergroting van de zaalkerk met een versmald koor was een traditie die zich bij de bouw van de plattelandskerken van de VIIe - VIIIe eeuw tot de XIIe - XIIIe eeuw handhaafde en verspreid was over een gebied dat zich van de Alpen (Zwitserland en Oostenrijk) tot het noorden (Engeland en Scandinavië) uitstrekte.

Binding telt in Noordrijn-Westfalen 43 zaalkerken met versmald koor, die in hun grondvorm veelal overeenstemming vertonen (69). Bij oudheidkundige opgravingen in Nederlands-Limburgse kerken kwamen er aldaar ook heel wat aan het licht (70). Ook bij ons zijn door opgravingen tal van die eenbeukige gebouwtjes bekend. We citeren er slechts enkele uit de provincie Limburg: Genk (71), Oostham (72), Berg-bij-Tongeren (73) en Erpekom onder Grote-Brogel (74). Dit laatste trotseerde de eeuwen en bleef volledig overeind. Het is nu overgebracht naar het openluchtmuseum van Bokrijk. Een typisch voorbeeld van een zaalkerk treffen we aan te Lemiers bij Vaals (Nederlands-Limburg). Daar staat thans nog, door verschillende huizen ingesloten, de kapel van Sint-Catharina die, evenals het oude kerkje van Wintershoven, een spitsorentje op de westgevel draagt en in afmetingen ook dit laatste benadert (afb. 11), alleen het koor is wat langer gerekt. Volgens Glazema zou het kerkje van Lemiers uit de XIe of XIIe eeuw stammen (75).

(69) G. BINDING, Bericht über Ausgrabungen in niederrheinischen Kirchen 1964-1966, in: Bonner Jahrbücher, 167, 1967, p. 385.

(70) P. GLAZEMA, op. cit., pp. 197-280.

(71) J. MERTENS, op. cit., pp. 146-150.

(72) H. JAMAR, In het puin der kerk te Oostham, in: Tijdspiegel, II, 1947, pp. 60-62.

(73) Archeologie, 1959, 1, p. 136.

(74) Ibidem, 1960, 2, p. 421.

(75) P. GLAZEMA, op. cit., pp. 200-202 en 280 (afb.).

Afb. 11 — Het kerkje van Lemiers.

4. EEN NIEUW POLYGONAAL KOOR

Omstreeks 1621 was het oude koor bouwvallig en moest afgebroken worden. Van die gelegenheid werd gebruik gemaakt om volgens de mode van de tijd een polygonaal koor te bouwen. Alhoewel het bodemonderzoek in dat gedeelte van de kerk niet naar wens kon geschieden, hebben we aan de hand van een bundeltje, op het parochiaal archief bewaard, toch heel wat inlichtingen nopens deze verbouwing kunnen inwinnen en is het ons mogelijk het grondplan ervan weer te geven (76).

Bij de vernieuwing van het koor werd aan de oude beuk van de eerste stenen kerk niet geraakt, zodat zijn grootte ongewijzigd bleef, maar het koor zelf werd aanzienlijk uitgebreid. Daartoe werden de zijgevels van de beuk met 4,80 m verlengd (afb. 7). Hier achteraan werd dan het polygonaal koor gebouwd met een breedte van 4,00 m en een diepte van 4,05 m binnenwerks (77). De totale koordiepte werd aldus op 8,00 m gebracht (afb. 10,3).

Waar de funderingen (afb. 5, muren 6, 7 en 8) met afbraakmateriaal van het oude koor werden opgetrokken, bouwde men de opstaande muren in baksteen met enkele mergelblokken tussenin (78). Deze muren waren 60 cm dik en ongeveer 6,00 m hoog. Langs binnen waren ze bepleisterd en gewit, langs buiten door zes steunberen gestut, waarvan er vier van 0,60 x 0,60 x 7,00 m en twee van 1,10 x 0,80 x 7, m (in deze hoogte van 7,00 m is de fundering begrepen) (79).

Op het nieuwe koor werden vier kleine vensters aangebracht. Koor en beuk waren door een houten traliewerk van elkander gescheiden. Ook vóór de twee zijaltaren stonden soortgelijke hek-kens opgesteld (80).

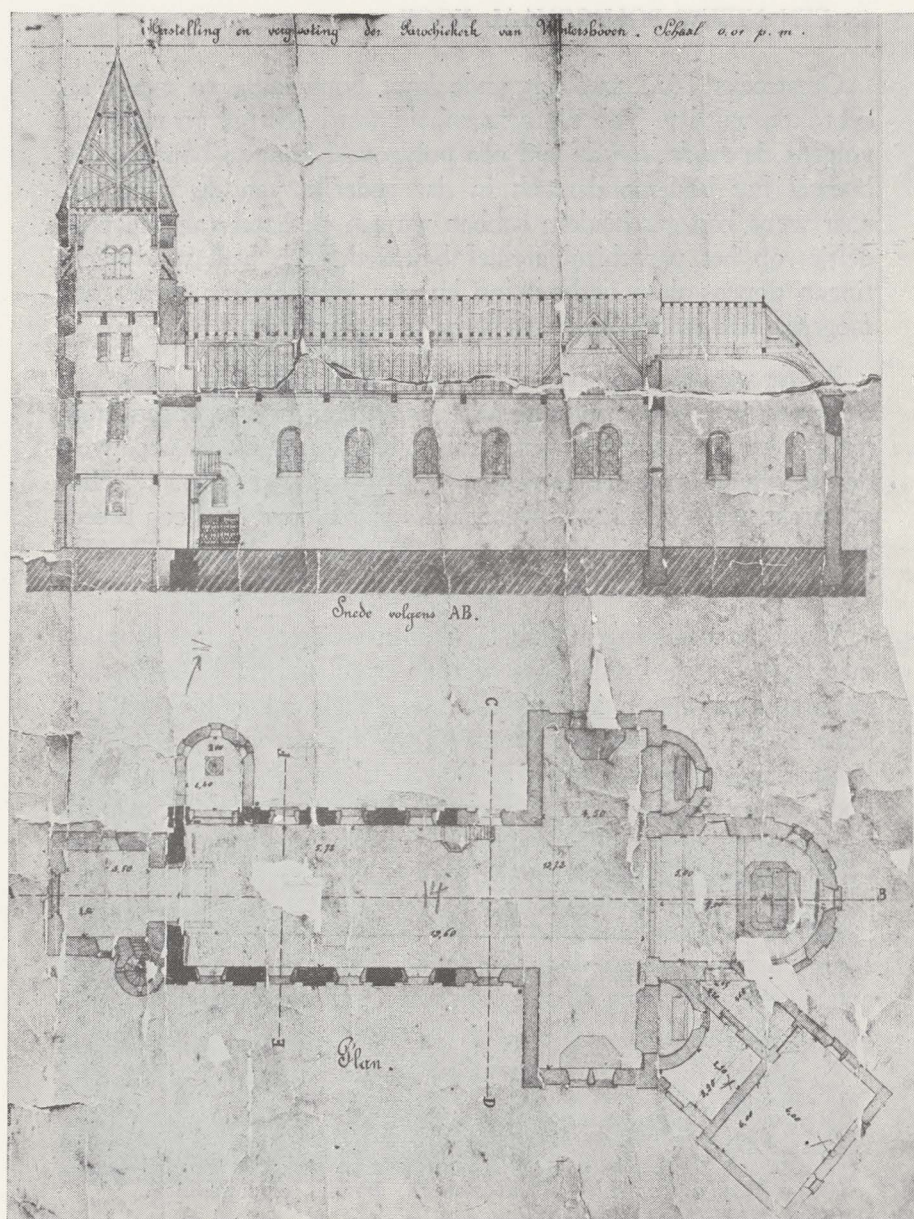
(76) Parochiaal archief, Wintershoven, Bundel «Herstelling».

(77) Ibidem, art. 6 en 9.

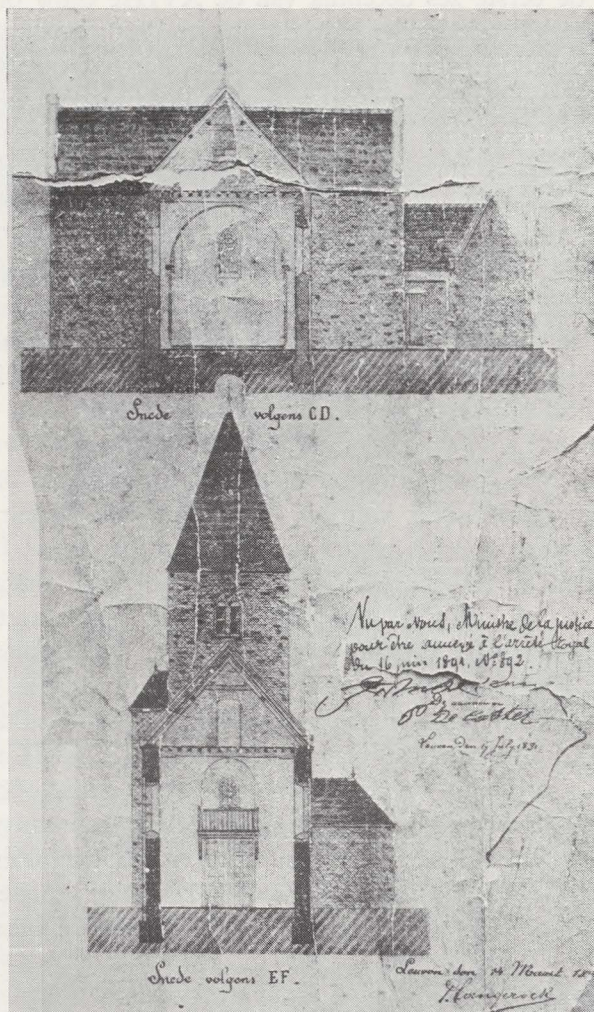
(78) RAH., Wintershoven, kerkelijk archief, reg. 14, fol. 122.

(79) Parochiaal archief, Wintershoven, Bundel «Herstelling», art. 9.

(80) RAH., Wintershoven, kerkelijk archief, reg. 14, fol. 125.

Afb. 12 — Plan van de huidige kerk, opgemaakt door architect P. Langerock (1891).

Afb. 13 — Dwarsdoorsneden van de huidige kerk.
Plan van architect P. Langerock (1891).

5. WIJZIGINGEN TIJDENS DE 18^e EEUW

Tijdens de eerste zes decennia van de XVIIIe eeuw onderging de kerk verschillende kleine wijzigingen. In 1710 liet het gemeentebestuur op zijn kosten naast het koor een nieuw vertrek bouwen voor de opstelling van de doopvont die voordien een plaats had onder het oksaal in de toren (81). De oude kerkdeur van het noordportaal, gans versleten, werd in 1722 vervangen door een andere die de abdis van Herkenrode had laten overbrengen. Rondom de deuropening werd alsdan een omlijsting van Zichense mergelblokken gemetseld. Vervolgens werden de blootgekomen muurgedeelten opnieuw bepleisterd en de kerk langs binnen gewit (82). In de maand juni 1726 liet de gemeente, die het doopvontkapelleke had laten vervallen, een nieuw doopvonthuisje bouwen van 2,80 m x 3,40 m binnenwerks, dat tevens voor sacristie moest dienen. Langs welke kant van het koor dit gebouwtje werd opgericht is niet geweten (83). Het houten portaal in de noordgevel gans verrot zijnde, werd in 1733 door een stenen vervangen van 2,40 m x 2,50 m, dat met leien gedekt werd (84). In 1744 werden de traliehekkens voor de zijaltaren weggenomen daar zij *het hele zicht van de kerk bedierven*; tegelijkertijd werden de vier vensters van het koor vergroot; datzelfde gebeurde met de overige kerkvensters in 1751 (85). Tenslotte werd in 1753 een nieuwe vloer in de kerk gelegd. Daar de abdis in de bekostiging hiervan moest voorzien, liet zij van uit Herkenrode 600 blauwe stenen aanvoeren die in haar kerk aldaar opgebroken waren. Vooraleer met de eigenlijke bevoering een aanvang kon gemaakt worden, diende het peil van het gebouw verhoogd te worden. Bij deze werkzaamheden werden sommige grafstenen verlegd en andere, die aan stukken waren, buiten de kerk gedragen (86).

(81) RAH., Wintershoven, kerkelijk archief, fol. 123 V.

(82) Ibidem, reg. 14, fol. 124 en 124 V.

(83) Ibidem, fol. 124 V. en parochiaal archief, Wintershoven, Bundel «Herstelling», art. 6.

(84) Ibidem, fol. 124 V, en art. 6.

(85) Ibidem, fol. 125.

(86) Ibidem, fol. 161.

Afb. 14 — Binnengezicht van de huidige kerk.

6. VERGROTING VAN DE KERK TIJDENS DE JAREN 1891-1893

Tijdens de jaren 1891-1893 werd de kerk andermaal vergroot en kreeg ze het uitzicht dat we thans kennen (afb. 10,4). Deze verbouwing in neo-Romaanse stijl werd uitgevoerd naar een plan van de Leuvense bouwmeester P. Langerock (afb. 12 en 13).

De sacristie (1726), het koor en de verlenging van de beuk (1621) in baksteen opgetrokken dienden vooraf afgebroken te worden; alleen het oude beukgedeelte van de oorspronkelijke stenen kerk bleef behouden. Door het achteruitplaatsen van de toren, het opnieuw verlengen van het schip met 3,60 m en door het bijbouwen van een kruisbeuk en doopkapel zou de kerk aanzienlijk uitgebreid worden (87). De fundering werd opgetrokken met de oude materialen van de afgebroken gedeelten, de opstaande muren langs binnen opgemetseld met brikken en langs buiten in silex die uit de groeven van Roclenge, Zichen en Sluizen aangevoerd werd (88). De mortelspecie werd met gelijke delen zand en waterkalk bereid (89).

Op maandag 21 september 1891 werd de eerste steen van het nieuwe koor gelegd. Vóór het einde van het jaar waren reeds de muren van het koor, de sacristie en de kruisbeuk opgetrokken en die van het schip met één venster langs beide kanten verlengd; ook de fundering van de toren was dan reeds gestort. In mei 1892 werd verder gegaan met de opbouw van de toren met westingang en van de doopkapel. Vervolgens werden de eiken zoldering en een gedeeltelijk nieuwe vloer in stenen van Gober-tange en Beauvais gelegd (90). In oktober 1893 waren de bouw-werken, door Peter de Coster van Leuven uitgevoerd, nagenoeg voltrokken (afb. 14). De gehele verbouwing met de restauratie van de oude gedeelten kostte 38.825 F. De plechtige inwijding van de vernieuwde en vergrootte kerk door Mgr. Doutreloux, bisschop van Luik, had op 22 mei 1887 plaats (91).

(87) J. PAQUAY, op. cit., p. 57.

(88) A. PAQUAY, op. cit., p. 45.

(89) Ibidem.

(90) Parochiaal archief, Wintershoven, Bundel «Herstelling», art. 27 en A. PAQUAY, op. cit., p. 45.

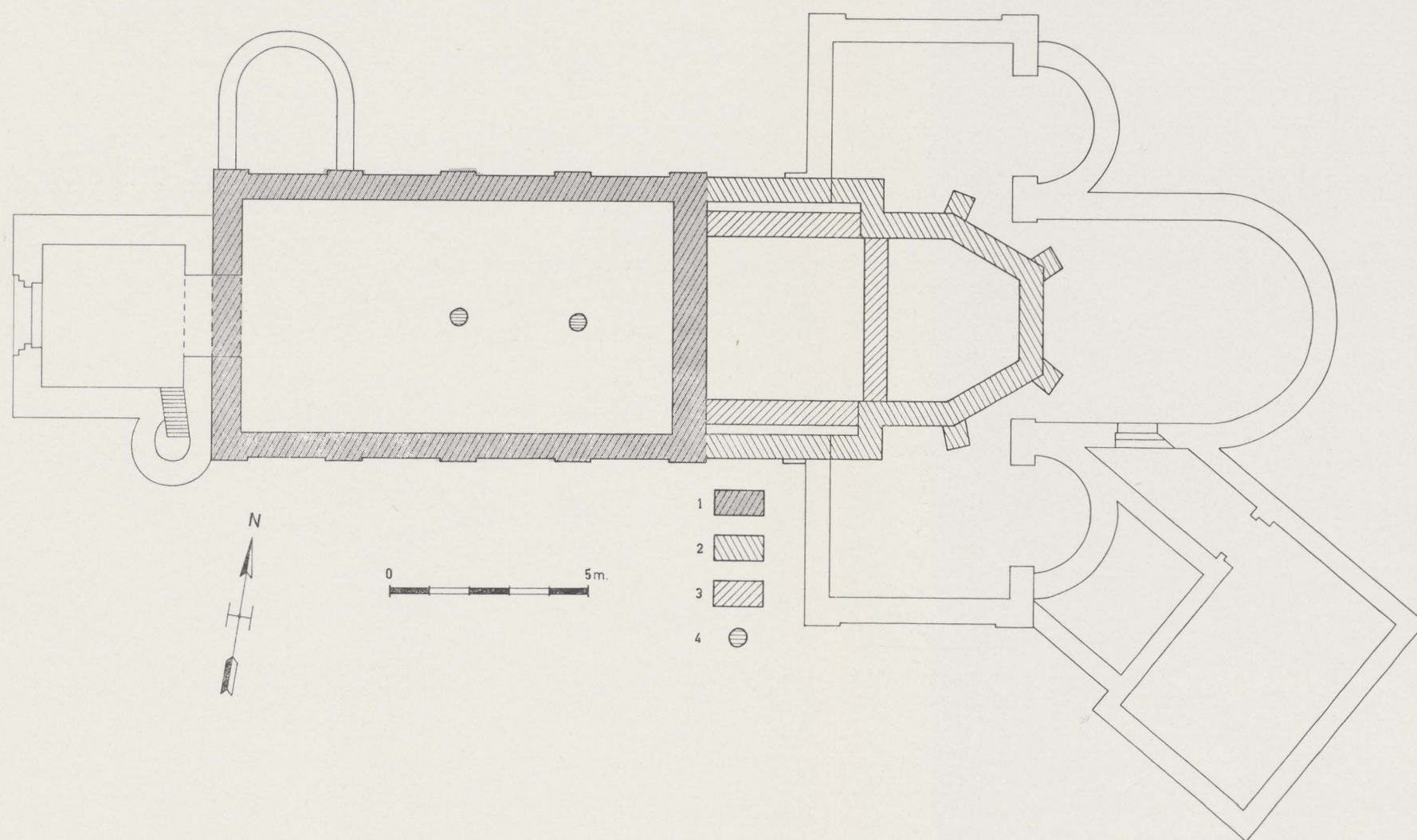
(91) A. PAQUAY, op. cit., pp. 44 en 50.

ALGEMEEN BESLUIT

In verband met de heiligen van Wintershoven, die in de kerk zouden begraven geweest zijn, heeft het onderzoek niet het minste resultaat opgeleverd. Van de graven die er werden aangetroffen, kon wegens het ontbreken van oudheidkundige voorwerpen geen datering gegeven worden.

Wat de kerkbouw betreft, hebben de opgravingen uitgewezen dat aan het eerste stenen gebouw een houten constructie voorafging, die evenals de hedendaagse kerk oost-west gericht was. De eerste stenen kerk, die uit de XIIe eeuw zou dateren, was een rechthoekig afgesloten ruimte (zaalkerk) van 11 m lengte en 5,70 m breedte binnenwerks. Naderhand werd dit bedehuis naar het oosten vergroot door de aanbouw van een versmald, rechthoekig koor van 4 x 4 m. Omstreeks 1621 werd de kerk andermaal vergroot door de verlenging van de zijgevels van de oude beuk met 4,80 m en het bijbouwen van een polygonaal koor waarvan de breedte 4,00 bedroeg en de diepte 4,05 m. Tijdens de jaren 1891-1893 kreeg de kerk haar huidige vorm.

G. V. LUX

Plattegrond van de kerk van Wintershoven met aanduiding van de vroegere bouwfazen: paalgaten (4); de eerste stenen kerk (1); het rechthoekig koor (3); het polygonaal koor (2).

